

Klaudy K. 2009. A fordításkutatásról egyes szám első személyben. In: Kontra. M., Bakró-Nagy M. (szerk.) *A nyelvészetről egyes szám első személyben*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. 121–137.

A FORDÍTÁSKUTATÁSRÓL EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN

(Klaudy Kinga válaszai Kontra Miklós és Bakró-Nagy Mariann kérdéseire)

1. Mitől nyelvész a nyelvész? Vannak-e olyan egyéniségjelek, amelyek a nyelvészt jellemzik?

A nyelvész nem úgy beszél, olvas, ír és hallgat, ahogy általában a normális emberek. A nyelvész gondolatban, szóban és cselekedetben állandóan reflektál saját és mások beszédtevékenységére. Semmit sem tekint természetesnek, magától értetődőnek. Úgy is fogalmazhatnánk, a nyelvész elvesztette természetes kapcsolatát a nyelvvel, a nyelvekkel. Ez utóbbi többes szám már átvezet a fordításhoz. A fordítást kutató nyelvész esetében a nyelvi tényekre való állandó rácsodálkozás sokszorosán igaz: hiszen több nyelv tényeire, sőt azok viszonyára is reflektál: nem tud úgy fordítást olvasni, hogy ne gondolna közben a forrásnyelv és a célnyelv jellegzetességeire és azok viszonyára.

A nyelvész következő jellegzetessége, hogy a nyelvi tényekkel kapcsolatos gondolatait szeretné adatokkal is alátámasztani, tehát gyűjti a nyelvi, nyelvhasználati tényeket, megpróbálja őket rendszerezni, kategorizálni, magyarázni, előrejelezni. Reméli, hogy ha szorgalmasan gyűjti és rendszerezi a nyelvhasználati adatokat, kirajzolódhatnak belőlük szabad szemmel nem látható tendenciák, netán törvényszerűségek. A fordítást kutató nyelvész a kétnyelvű nyelvhasználat tényeit gyűjti. A fordítási és tolmácsolási események, melyek a gyakorló fordítók és tolmácsok számára művészi erőpróbát vagy pénzkereseti alkalmat jelentenek, a fordítást kutató nyelvész számára izgalmas kutatási anyagot szolgáltatnak. A fordításkutató nyelvész éppúgy elveszti természetes kapcsolatát a fordítással és a tolmácsolással, ahogy a nyelvész a nyelvvel. Miután megismerkedtem a fordításelmélettel, többé már nem tudtam ugyanúgy fordítani, de erről később.

A nyelvi tények gyűjtésével függ össze, hogy a nyelvész elveszti természetes kapcsolatát az elhasznált szövegekkel. Az emberek általában nem őrzik meg a betegtájékoztatókat, használati utasításokat, gépkönyveket, hirdetéseket, konferenciameghívókat, prospektusokat, hanem elolvasás, azaz használat után kidobják őket. A nyelvész nem szívesen dob ki szöveget, inkább elteszi, hátha jó lesz majd valamikor valamire,

valamilyen nyelvi jelenség szemléltetésére. A fordítást kutató nyelvész mindezt több nyelven teszi: gyűjti a fordításokat az eredeti szöveggel együtt, a lektorált és a lektorálatlan fordításokat, a kezdő és a gyakorló fordítók fordításait stb. A jó fordításokat azért teszi el, mert jók, a rosszakat azért, mert rosszak, és akkor még nem beszéltünk a kétnyelvű és többnyelvű párhuzamos korpuszok építéséről, amire ma már szerencsére ott van a számítógép memóriája, s ezáltal dossziéinak, dobozainak, iratrendezőinek és cédulagyűjteményeinek önmagát is elborzasztó mennyisége valamelyest csökkenthető

2. Ön hogyan vált nyelvesszé? Nyelvesszé válásában volt-e valakinek, valaminek döntő hatása?

Nyelvesszé válásom későn következett be, jóval egyetemi éveim után. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem orosz-történelem szakát végeztem 1963 és 1968 között. Az orosz mellett angolt és japánt tanultam, de az egyetemen a nyelvészet egyáltalán nem érintett meg, sőt még az sem derült ki számomra, hogy voltaképpen mi a nyelvészet. Ennek nem a szorgalom hiánya volt az oka, hiszen kitüntetéses diplomával fejeztem be az egyetemet, egyszerűen nem láttam, mi lenne itt a kutátnivaló. Személyeket sem tudok említeni, akik az egyetemen hatással lettek volna rám, egyedül Antal László előadásait éveztem, de inkább előadói stílusáért, eszembe sem jutott, hogy mindehhez nekem tudományosan közöm lehet. Világosabb volt a tudományos kutatás mibenléte a történelem szakon. Dolmányos Istvántól kaptam szakdolgozati témámat, „Japán-magyar kapcsolatok a két világháború között” volt a címe, és főként levéltári kutatáson alapult. Az Országos Levéltárban a harmincas évekbeli követi jelentések megsárgult iratkötegeinek tanulmányozása közben éreztem először a kutatás izgalmát, akkor éltem át először azt az élményt, hogy a források tanulmányozása révén új összefüggések lehet feltárni.

Az egyetem elvégzése után megpróbáltam történészként elhelyezkedni, de sikertelenül. Nem volt nagyobb szerencsém a nyelvtanárkodással sem, bár a 68-69-es tanévben több általános és középiskolában tanítottam, de az iskolák légkörét nyomasztónak éreztem. Újra csak Dolmányos István segített: megbízást kaptam a Gondolat Kiadótól Herzen leveleinek lefordítására. Ez már megint izgalmas munka volt, bár nagy bizonytalanságban voltam fordításaim színvonalát illetően, szerettem fordítani. Újabb fordítási megbízások következtek, és ezért örömmel vállaltam el egy könyvtárosi állást az MTA Központi Kémiai Kutatóintézetében, ahol a fordítást munkaidőben is végezhettem. A Pusztaszeri úti kutatóintézetben töltött évek később más szempontból is hasznosnak bizonyultak. Megtudtam, hogyan élnek a tudományos kutatók, láttam, hogy rendszeresen „irodalmaznak”,

vagyis naprakészen követik tudományterületük nemzetközi fejlődését, konferenciákra járnak és ott előadásokat tartanak, külföldi ösztöndíjakat kapnak, és onnan tapasztalatokkal gazdagodva térnek haza, nemzetközi folyóiratokban publikálják eredményeiket. Erről az életformáról korábban nem volt tudomásom, és gyanítom, hogy a 60-as években is csak a vegyészeknek, fizikusoknak, biológusoknak adatott meg az ilyen nemzetközi színvonalú tudományos kutatómunka lehetősége.

Közben azért a nyelvtanítást sem hagytam abba, esténként a József Attila Szabadegyetem Budapesti Nyelviskolájában tanítottam orosz nyelvet, és szorgalmasan jártam a nyelviskola által rendezett szakmai továbbképzésekre. Ezeken a Kossuth Klubban és a Bocskai úti TIT székházban rendezett konferenciákon ismerkedtem meg a modern nyelvészettel, akkor hallottam először Dezső László, Szépe György, Papp Ferenc, Hegedűs József, Fülei Szántó Endre, Hell György előadásait, akkor hallottam először Chomsky és más amerikai nyelvészek munkásságáról, akkor járt Magyarországon William Nemser, aki angol-magyar kontrasztív nyelvészeti kutatásokra ösztönözte a fiatal nyelvtanárokat.

Más ösztönzést is kaptam szintén a TIT-től: Dezső László egyszer szakfelügyelőként meglátogatta az órát (akkoriban az Operával szemben a Balettintézetben bérelt a TIT tantermeket), és óra után megkérdezte nem lenne-e kedvem nyelvészettel foglalkozni? Ő az intonáció kutatására gondolt, amihez nem éreztem kedvet, de a kontrasztív nyelvészet felkeltette érdeklődésemet. A TIT többek között az idegen nyelvek oktatását elősegítő kutatásokat is finanszírozott, és egyik kolléganőmmel Szathmári Istvánnal együtt támogatást kaptunk egy kontrasztív hibaelemzési kutatáshoz, Dezső László pedig egy „Szituatív dialógusok és nyelvi szerkezetek” című kutatással foglalkozó csoport munkájába vont be.

Nem emlékszem pontosan, mikor gondoltam először a fordításra, mint kutatási tárgyra, de arra pontosan emlékszem, hogy miközben Zsirmunszkij, Bahtyin, Uszpenszkij irodalomtudományi szövegeinek bonyolult mondatait fordítottam, kezembe került Dezső Lászlónak *A jelzős "főnévi csoport" kérdései a magyarban* című tanulmánya, amely a *Nyelvtudományi Értekezések* 76. számaként jelent meg 1971-ben. Akkor gondoltam először arra, hogy az én gyakorlati fordítási problémáim közül ez a tipológiai egybevetés sokat megmagyaráz.

Arról, hogy a fordításnak nemcsak gyakorlata, hanem elmélete is van, 1972 táján értesültem, amikor már a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében dolgoztam tudományos segédmunkatársként a Hegedűs József alapította Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken. Akkoriban nagyszerű csapat dolgozott a Makarenkó (azelőtt és ma

újra Horánszky) utcai épületben: Hegedűs József, Fülei-Szántó Endre, Ferenczy Gyula, akik számára természetes volt, hogy az idegen nyelvek oktatását a modern nyelvtudomány eredményeire kell alapozni. Szorosan együttműködtek a TIT Nyelviskolával, melynek kiváló vezetői Simonné Tudóssy Margit, Szentiványi Ágnes, Hegedűs Aranka a nyelvtanfolyamokból szerzett bevételek visszaforgatásával lehetővé tették a szakmai továbbképzések, konferenciák rendezését, külföldi ösztöndíjak nyújtását, és olyan alkalmazott nyelvészeti kiadványok publikálását, mint például a Szépe György által szerkesztett *Modern Nyelvoktatás* című folyóirat volt. A pezsgő szakmai életbe beletartoztak, a kisebb tanszéki konferenciák és a rendszeres szakirodalmi beszámolók is. Egy ilyen beszámolóra való felkérés alkalmával került kezembe Revzin és Rozenecvejg 1964-ben megjelent *Osznovi obscsevo i masinnovo perevoda* (Az általános és gépi fordítás alapjai) című könyve, amely végleg a fordítás nyelvészeti vizsgálata felé terelte érdeklődésemet.

3. Mely intézményekben talált kedvező körülményeket nyelvészeti kutatásaihoz?

Az előbb említett intézmények mind szerepet játszottak nyelvészé válásomban, de abban hogy azóta is az vagyok, az a munkahely játszotta és játssza most is a legnagyobb szerepet, amelyben 1973 óta, idestova harmincöt éve dolgozom: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke (azelőtt Csoportja, majd Központja). A fordítóképzés és fordításoktatás alapjainak megteremtése izgalmas alkalmazott nyelvészeti feladat volt. Az 1973-1974-es tanévben, amikor az oktatást elkezdtük a szó szoros értelmében a nulláról indultunk. Az öt alapító tag: Ferenczy Gyula, Klaudy Kinga, Kárpáti György, Aniot Judit és Dániel Tamásné volt, később csatlakozott hozzánk Láng Zsuzsa, Zalán Péter, Kurián Ágnes, majd Szabari Krisztina és Lieber Péter. Anélkül hogy ezeket a szavakat használtuk volna, kurzustervezésből és tananyagtervezésből állt az életünk, miközben óriási vitákat folytattunk arról a kérdésről, hogy lehet-e egyáltalán tervezni a fordítóképzésben, hiszen minden szöveg számtalan fordítási problémát tartalmaz, tehát a fokozatosság elvét biztosítani szinte lehetetlen. Ugyancsak vita tárgya volt, hogy lehet-e egyáltalán fordítási tananyagokat írni, hiszen minden fordítói problémának számtalan jó megoldása van, és recepteket adni semmiképp sem szabad.

Nem kevésbé volt problematikus, hogy milyen elméleti háttérre támaszkodjon a fordítóképzés, kell-e egyáltalán elméleti háttér? E viták az első években elég kemények voltak, sokszor emberi érzékenységet is sértettek, és megnehezítették az együttműködést, de megvolt az az előnyük, hogy mindenki kénytelen volt pontosan megfogalmazni álláspontját. Én természetesen a nyelvészeti alapozás pártján álltam, bár el kellett ismernem, hogy a

fordítók eddig is megtanultak fordítani, még hozzá ösztönösen mindenféle elméleti alapozás nélkül, mégis úgy véltem, ha intézményes keretek között, meghatározott idő alatt akarunk eredményeket elérni, nem lehet a tapasztalatok lassú felhalmozódására számítani, hanem meg kell próbálni a korábbi fordítónemzedékek tapasztalatait általánosítani, átadhatóvá tenni, és erre a nyelvészet a legalkalmasabb.

A következőkből indultam ki: (1) Folyik egy óriási fordítási tevékenység, ennek eredményeképpen rengeteg fordított szöveget használunk, a fordítók beszédtevékenységét és a fordított szövegek vizsgálatát a nyelvészet mégsem tartja méltó kutatási tárgynak. (2) A fordítók tapasztalatai nincsenek leírva és tudományosan feldolgozva. (3) A fordított szövegek nem rosszabbak, nem jobbak, mint az eredeti magyar szövegek, hanem mások. (4) Ennek a másságnak a leírására nem alkalmasak az olyan általános kifejezések, hogy „nem magyaros”, „nem hangzik jól”, „lehetne szebben is fogalmazni”, ezt a másságot szakszerűen kell leírni. (5) Ez a másság hivatásos fordítók fordításai esetében csak szövegszinten mutatható ki, tehát leírására a szövegnyelvészet a legalkalmasabb. Mindezt elsősorban azért próbáltam tisztázni magamnak, hogy sikeresebben oktathassam a fordítást, hogy az esetek nagy számára kiterjedő instrukciókat tudja adni a hallgatóimnak, de nagyon hittem abban, hogy a fordított szövegek módszeres kutatása hasznos eredményeket hoz az oktatásban is.

Több olyan konferenciasorozat is indult a hetvenes években, ahol fordításkutatási eredményeim érdeklődésre tarthattak számot. A TIT alkalmazott nyelvészeti konferenciái mellett, ott volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Russzisztikai Konferenciáinak sorozata, amelyet Papp Ferenc indított 1975-ben, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem alkalmazott nyelvészeti konferenciái, melyeket Gárdus János szervezet két évenként, rendszeresen tartott nyelvvoktatási-alkalmazott nyelvészeti Konferenciákat a Külkereskedelmi Főiskola és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete. Ezek a fellépési lehetőségek nagyon ösztönző hatással voltak a kutatómunkámra, és sok értékes szakmai kapcsolatot eredményeztek.

A hazai és később, a kilencvenes évektől a nemzetközi szakmai életben szerzett tapasztalatoknak nagyszerű kísérleti terepe volt munkahelyem a Fordító- és Tolmácsképző Csoport (később Központ majd Tanszék). A kilencvenes évek elejétől nemcsak az orosz és angol fordítástechnika oktatása volt a feladatom, hanem a fordításelméleti előadások tartása is magyar nyelven az összes nyelvi csoportnak. A fordításelméleti előadásokat a fordítóképzők nagy részében a gyakorlati tanácsokra vágyó hallgatóság szükséges rossznak tekinti. Én viszont addigra már annyit töprengtem a fordítás gyakorlati kérdésein, hogy ez nyilván elméleti előadásaimon is átsütött, és szerették a hallgatók. A *„Bevezetés a fordítás elméletébe”*

című előadás mellé a kilencvenes évek elején elindítottam egy másik előadássorozatot is „*Bevezetés a fordítás gyakorlatába*” címmel.

Ennek előzménye a következő volt: még a nyolcvanas évek végén kaptam megbízást a Tankönyvkiadótól egy „*Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*” című könyv megírására. A könyv írása nagyon elhúzódott, mert közbejött egy féléves amerikai tartózkodás, közben lezajlott a rendszerváltás, és mire kész lett a könyv, a Tankönyvkiadó elállt a szerződéstől. Én meg közben rájöttem, hogy a könyv gyakorlati része, mely az angol és orosz fordítás során alkalmazott átváltási műveleteket írja le, kibővíthető német és francia példákkal, és egy indoeurópai-magyar és magyar-indoeurópai átváltási tipológiává fejleszthető. Ezt próbáltam ki a fordítóképzős hallgatókon, akik ezt az előadássorozatot is kedvezően fogadták, sőt még a kurzus teljesítéséhez szükséges átváltási műveletek példatárát is élvezettel készítették el. Mindkét előadást tartom azóta is, természetesen állandóan frissítve, alakítva és a hallgatók által gyűjtött új példákkal bővítve.

A kedvező intézményi körülmények felsorolásakor feltétlenül meg kell említenem másodállásomat a Miskolci Egyetemen. A korábbi Nehézipari Műszaki Egyetem fokozatosan bővült Gazdaságtudományi és Jogtudományi Karral, majd 1992-ben létrejött a Bölcsészettudományi Intézet (később Kar), ahol az egyik új tanszéknek, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéknek alapító tanszékvezetője lehettem 1992-ben. Új kar, új tanszék, új munkatársak, új oktatási feladatok Az alkalmazott nyelvészet oktatásának módszertanát, tantárgyait, tananyagait éppúgy ki kellett találni, mint annak idején a fordítóképzésben történt. Nagyszerű csapat vett körül: Simigné Fenyő Sarolta, Dobos Csilla, Salánki Ágnes, Urbán Anikó, majd később Bodnár Ildikó, az alkalmazott nyelvészet azóta is elkötelezett hívei. Közös tankönyveket írtunk, konferenciákat rendeztünk, folyóiratot adtunk ki, és egyetemi szakként akkreditáltattuk az alkalmazott nyelvészet szakot. Tíz évig vezettem a tanszékot, amely azóta is a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyik legdinamikusabban fejlődő tanszéke. Miskolcon ért az a megtiszteltetés, hogy 2005 áprilisában a XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus esti fogadásán munkatársaim átnyújtottak egy negyven tanulmányt tartalmazó születésnapi kötetet Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej szerkesztésében.

1997-ben meghívást kaptam a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjától, hogy a fordítás iránt érdeklődő doktorandusz hallgatóknak tartsak előadásokat. Akkor még nem volt az országban önálló fordítástudományi doktori program, de Szepe Györgynek köszönhetően Pécsen lehetett fordítástudományi témából doktorálni. Ennek a meghívásnak köszönhetem, hogy nekiláttam harmadik előadássorozatom a „*Bevezetés a*

fordítás kutatásába” kidolgozásához. Erre korábban nem volt szükség, hiszen az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában nem fordításkutatók, hanem gyakorló fordítók és tolmácsok képzése folyt, de akkor már terveztem az önálló fordítástudományi doktori program kidolgozását, és a pécsi doktoranduszokkal való foglalkozás ehhez egyre nagyobb kedvet csinált.

2003-ban erre is sor került, az ELTE Nyelvtudományi Doktoriskolája Nyomárkay István támogatásának köszönhetően „befogadta” a Fordítástudományi Doktori Programot, és a Fordító- és Tolmácsképző Központban elkezdődhetett a fordítástudományi doktoranduszok képzése. A fordítástudományi doktori képzés tantárgyi struktúrájának, tanrendjének, követelmény-rendszerének kidolgozása megint új feladat volt, Magyarországon előzmények nélküli, legfeljebb külföldi mintákra támaszkodhattam. A Fordítástudományi Doktori Program most lép ötödik évébe, több mint negyven hallgatóval, akik egy új tudományterület első olyan szakemberei lesznek, akik tudományos képzést kaptak. A kutatómunkára való felkészüléshez a hallgatóknak kiváló környezetet nyújt a Fordító- és Tolmácsképző, ahol tanulmányozni lehet a fordítók tevékenységét, kísérleteket lehet végezni a tolmácsolással (pl. beszédtempó változásának hatása a tolmácsolásra, munkamemória fejlődése, jegyzetelés-technika stb.).

A kedvező intézményi körülmények számomra azt jelentik, hogy nem akadályoznak a munkában, és ezt elmondhatom a Fordító- és Tolmácsképző Központban töltött több mint három évtizedről. Amíg adjunktusi és docensi beosztásban dolgoztam főnökeim Ferenczy Gyula és Lieber Péter mindenben támogatták törekvéseimet, amikor 1997-ben átvettem a Fordító- és Tolmácsképző vezetését, akkor pedig megkaptam a kari vezetés támogatását ahhoz, hogy felépítsem a magyar fordítástudomány infrastrukturáját: amelynek három fontos eleme volt: (1) fordítástudományi konferenciák rendezése, (2) magyar és angol nyelvű fordítástudományi folyóirat alapítása, (3) fordítástudományi doktori program indítása. Munkatársaimmal, Láng Zsuzsával, Szabari Krisztinával, Kurián Ágnessel és Boronkay Róze Zsuzsával együttműködve az elmúlt tíz évben mindezt sikeresen véghezvittük. A kari vezetés támogatása inkább erkölcsi volt mint anyagi, a pénzügyi fedezetet nekünk kellett megteremteni, de az ELTE intézményi háttéré nélkül mindezt nem tudtuk volna megvalósítani.

4. Hogyan alakultak ki és változtak nyelvészeti nézetei?

Nyelvészeti nézeteim változásával kapcsolatban be kell vallanom, hogy mikor 1973-ban elkezdtem fordítástechnikát tanítani, akkor az első két évben még rajzoltam ágrajzokat a

táblára, mert hittem abban, hogy az orosz és a magyar nyelv eltérő mondatépítési struktúráinak szemléletes ábrázolása segíteni fogja a fordítókat. Első fordítástechnikai könyvemben még olyan fejezetek voltak, hogy „A birtokos szerkezetek fordítása”, „A határozói igeneves szerkezetek fordítása”, „A melléknévi igeneves szerkezetek fordítása” stb. Kaptam is érte éles kritikákat, melyek lényege az volt, hogy nem szerkezeteket fordítunk, hanem gondolatokat, és magam is gyorsan beláttam, hogy ennél magasabb szinten kell megragadni a fordítási problémákat.

Akkor bukkantam rá Papp Ferencnek a kvázi-helyességről szóló tanulmányára, amelynek az a lényege, hogy grammatikailag egyenként helyes mondatokból is létrejöhetnek olyan szövegek, melyeket az olvasók elutasítanak, mert nem elégítik ki a helyesen megformált szövegekről alkotott intuitív elképzelésüket. Ő oroszul tanuló magyarok beszédében mutatta ki a kvázi-helyességet, de megfigyelései nagyszerűen ráillettek az én hallgatóim által előállított oroszból fordított magyar szövegekre. Minden mondatuk helyes volt, csak az egész szöveg volt valahogy más, mint a magyar szövegek szoktak lenni. Így aztán rátértem a fordítás szövegszintű tanulmányozására, és a mondatok grammatikai struktúrája helyett a mondatok téma-réma struktúrájában próbáltam megragadni az idegenszerűséget, a kvázi helyességet. Ebből született kandidátusi értekezésem Papp Ferenc irányításával, melyet 1981-ben védtem meg. A fordított magyar szövegek egybevetése az eredeti, autentikus magyar szövegekkel olyannyira megelőzte korát a fordítástudományban, hogy akár maradhattam is volna ennél a témánál egész hátralévő kutatói pályafutásomban, de ezt akkor opponenseim sem tudták, hiszen nem voltak fordításkutatók, és én sem tudtam. Húsz év telt el azóta, és a több millió szavas számítógéppel lekérdezhető korpuszok létrejötte az egyik legdivatosabb témává tette az összehasonlítható szövegkorpuszok vizsgálatát pl. „fordított angol”, „fordított finn” szövegek tanulmányozását, az „autentikus angol”, „autentikus finn” szövegekkel való egybevetésben.

Nyelvészeti nézeteim változásáról szólva elsősorban fordításkutatói nézeteim változásáról tudok beszélni. A fordításkutatásnak Andrew Chestermann szerint három modellje van: (1) összehasonlító modell, amely a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget veti össze, jellegzetessége, hogy statikus, eredményközpontú és az ekvivalencia feltételeit keresi, (2) folyamat-modell, amely a fordítói stratégiákat vizsgálja, jellegzetessége, hogy dinamikus és a tipikus fordítói viselkedést vizsgálja, (3) oksági modell, amely azt vizsgálja, mi van hatással a fordításra, és mire van hatással a fordítás.

Én is ezt a fejlődést jártam be, először a fordítás eredményeképp létrejött szövegek tulajdonságait „kvázi-helyességét” írtam le (összehasonlító modell), majd a fordítók által

végzett átváltási műveletek tipológiáját írtam le (a folyamat-modell egyik válfaja), most pedig a feltételezett fordítási univerzálék (explicitáció, implicitáció, egyszerűsítés) állnak kutatásaim központjában (oksági modell). Az indoeurópai-magyar átváltási tipológia lett egyébként nagydoktori disszertációm témája, ezért Kiefer Ferencnek tartozom hálával, aki értékelte a téma eredetiségét és az öt nyelv (angol, német, francia, orosz és magyar), valamint tíz fordítási irány anyagának feldolgozása alapján felállított műveleti tipológiát alkalmasnak találta arra, hogy benyújtsam nagydoktori értekezésnek.

5. A nagy egyéniségek milyen szerepet játszottak pályáján, a tudományterület alakításában?

A nagy egyéniségek közül elsősorban Papp Ferencet kell említenem. Nem volt a tanárom, ő a debreceni egyetem professzora volt, én pedig a budapesti bölcsészkar hallgatója. Egyetemi éveim alatt nem is találkoztam a nevével (én 1968-ban végeztem, a *Kursz* csak 1969-ben jelent meg, tehát mi még nem tanulhattunk belőle). Ferenczy Gyula kandidátusi értekezésének házi védésén hallottam őt először 1972-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében. Rövid, élesen fogalmazó és szenvedélyes volt a hozzászólása, de ami számomra még fontosabb volt, ő is felfigyelt az én hozzászólásomra, és amikor Dezső László kutatócsoportjában („Sztatív dialógusok és nyelvi szerkezetek”) írtam egy tanulmányt, hajlandó volt elolvasni és véleményezni. Valami olyasmit mondott róla, hogy „nem reménytelen”, nem dicsért meg, de bekerültem a látókörébe. Így kezdődött ismeretségünk, mely a russzisztikai konferenciákon folytatódott.

Sokan és sokat írtak már a debreceni russzisztikai konferenciákról, erről a majdnem húsz éven át tartó konferenciasorozatról, amelyre 1975-től kezdődően az ország minden egyeteméről és főiskolájáról összegyűltek a russzisták, nyelvészek és irodalmárok egyaránt. Mivel a résztvevők köre meglehetősen állandó volt, minden évben új témával kellett készülni. Szekciók, legalábbis eleinte, nem voltak, Papp Ferenc végigülte az összes előadást, és a maga módján mindenkit értékelt. Érte mentünk Debrecenbe, neki akartunk megfelelni. Akár hozzászólott, akár nem, lehetett tudni a véleményét. Szerette a rövid, szabadon előadott, vetítéssel, sokszorosított példamondatokkal illusztrált, alaposan előkészített előadásokat. Ő maga is rövid, szenvedélyesen érvelő előadásokat tartott, széleskörű egyáltalán nemcsak russzisztikai tárgyú kutatásainak egy-egy apróbb mozzanatát villantva fel előttünk. Sokat lehetett tőle tanulni nemcsak russzisztikából, hanem általában modern nyelvészetből. Akkor hallottam először Melcsuk és Zsolkovszkij szöveg-értelem-szöveg modelljéről, szemantikai operátorokról, lexikai függvényekről, konkordanciákról, atergo szótárakról. A számítógép

nyelvészeti alkalmazása által kínált egzaktságot úgy tudta megszerettetni velünk, hogy közben értékelte az intellektuális kalandokat, az egyéni gondolatokat.

Az én témám, a fordított magyar és az eredeti magyar társadalomtudományi szövegek statisztikai vizsgálata természetesen felvetette a számítógépes vizsgálatok lehetőségét, én azonban óvakodtam tőle, mert nem volt hozzá saját infrastruktúrámm, és nem akartam másoktól függeni. Nem erőltette: "Kedves Kinga, ha magának gondolatai vannak, az egészen más. Akkor magára bízom" – mondta. Az is izgalmas újdonság volt számomra, hogy ezek a konferenciák Debrecenben voltak, tősgyökeres budai lány lévén, akkor voltam először vidéki városban, akkor láttam először másik egyetemet. A volt piarista gimnázium egyhangú épülete a Pesti Barnabás utcában érdektelennek tűnt a debreceni egyetem átriumos körfolyosói mellett. Vakító januári napsütésre emlékszem, mely beragyogta a debreceni egyetem előadótermeit, séták a behavazott Nagyerdőben, szállás az Arany Bikában, és a második vagy harmadik konferenciától néhányan meghívást kaptunk Papp Ferenc családjához is. Nagy megtiszteltetés volt a meghívottak közé bekerülni, a szakmába való befogadás jele, és életre szóló barátságok kezdete a résztvevők fiatalok Cs. Jónás Erzsébet, Lengyel Zsolt, Székely Gábor, Hidasi Judit, és még sok más pályakezdő számára.

A pályámra ható nagy egyéniségek között Szépe Györgyöt kell másodiknak megemlítenem. A TIT továbbképzéseken hallottam először előadásait, talán őt hallgatva éreztem meg először, hogy a nyelvészet izgalmas dolog. Azután pedig valahogy mindig ott volt, ahol velem bármi történt. Sohasem dolgoztunk együtt, sohasem volt a főnököm, vagy témavezetőm, de mindig természetes módon hozzá fordultam először tanácsért, szakmai és emberi segítségért. Főszerkesztője volt a számomra oly fontos „*Modern Nyelvoktatás*”-nak, alapítója volt életem legfontosabb munkahelyének az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjának, az ő alkalmazott nyelvészeti doktori programjában habilitáltam, ő hívott meg a pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programba előadni, és sorolhatnám még hosszan.

Papp Ferenc és Szépe György munkássága egyaránt sokat jelentett az alkalmazott nyelvészet mint tudományterület önállósága és akadémiai elismertsége szempontjából. Nem tudom pontosan, mikor jött létre az MTA I. Osztályának Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága, története még megírásra vár, mint hajdani titkárnak sok anyagom van hozzá. Én akkor hallottam róla először, amikor 1983 januárjában egy russzisztikai konferencia utolsó, szombati napján Debrecenben az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság égisze alatt megalakítottuk a Fordításelméleti Szekciót. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságnak abban az akadémiai ciklusban Papp Ferenc volt az elnöke, Szépe György a társelnöke, és örömmel beleegyeztek, hogy az alkalmazott nyelvészetben belül frissen körvonalazódó

tudományterületeknek az akadémiai munkabizottság keretét adjon konferenciák rendezéséhez és kiadványok készítéséhez. Emlékeim szerint ugyanilyen módon támogatták Lengyel Zsolt akkor induló gyermeknyelvi konferenciáit. Még évente ötezer forintot is lehetett igényelni dologi kiadásokra. A Fordításelméleti Szekció célja az volt, hogy összefogja az ország különböző oktatási intézményeiben elszigetelten folyó fordítástudományi kutatásokat. A fordításkutatás különböző részterületeit áttekintő konferenciák iránti érdeklődésre jellemző, hogy a hallgatóság mindig megtöltötte az MTA Roosevelt téri székházának Nagytermét. Nyilván Papp Ferenc akadémiai tagságának köszönhetően 1991-ben az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság Bizottsággá lépett elő, és a Fordításelméleti Szekcióból két akadémiai cikluson keresztül (1991–1994 és 1994–1997) Munkabizottság lett.

A Fordításelméleti Munkabizottság nagyon szerencsés pillanatban kezdte meg működését. A rendszerváltás után voltunk, és jelentős anyagi támogatást kaptak a felsőoktatási intézmények külföldi szakmai kapcsolatok létesítésére. A Munkabizottságba meghívtuk mindazokat, akik fordításkutatással foglalkoztak, és már voltak külföldi szakmai kapcsolataik: Kohn János, Heltai Pál, Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet, Székely Gábor, Lendvai Endre, Valló Zsuzsa, Szabari Krisztina, Sohár Anikó, Papp Andrea voltak a tagok között. Két nemzetközi konferenciát rendeztünk Szombathelyen és Budapesten, („*Transfere necesse est I-II.*”), amelyre eljöttek a nemzetközi fordításelmélet legjelentősebb képviselői: Eugene Nida, Peter Newmark, Gideon Toury, Anthony Pym, Mary Snell Hornby, Daniel Gile, Andrew Chestermann, Sonja-Tirkkonen Condit, vagyis sikerült a magyar fordítástudományt „feltenni a nemzetközi fordítástudomány térképére”. Ehhez járult hozzá három angol nyelvű kiadvány is: az 1996-os konferenciára megjelent „*Translation Studies in Hungary*” kötet, amely először mutatta be angol nyelven a magyar fordítástudomány eredményeit, valamint az első és a második „*Transfere necesse est...*” konferencia előadásait tartalmazó kötetek, melyekben a magyar kutatók konferencia-előadásai a legnagyobb nemzetközi nevek társaságában jelenhettek meg. Mindhárom kötetre kapunk még ma is megrendeléseket.

Ilyen messzire vezetett a szakmai támogatás, amelyet Papp Ferencről és Szépe Györgytől kaptam, amikor befogadták a fordításelmélettel foglalkozó fiatalokat az alkalmazott nyelvészet akadémiai keretei közé. Később tudtam meg, hogy az alkalmazott nyelvészet akadémiai státusza egyáltalán nem olyan szilárd: az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságot 1997 után újra Munkabizottsággá minősítették vissza, és ezzel az önálló Fordításelméleti Munkabizottság is megszűnt. De létezésének két ciklusa alatt betöltötte funkcióját, a fordítástudomány az alkalmazott nyelvészet egyik legdinamikusabban fejlődő

területévé vált. A megkezdett munka más keretek között folytatik, például a szintén Szépe György nevéhez fűződő Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületében, melynek évente megrendezett kongresszusain – 2007-ben már a XVIII. MANYE Kongresszusra készülünk – a fordítástudományi szekció mindig a legnépesebbek közé tartozik.

A külföldi kutatók közül elsősorban Mona Bakernek tartozom hálával, aki a korpusznyelvészet fordítástudományi felhasználásának elindítója volt a 90-es években. 1993-ban Brightonban tartott előadásom után ismeretlenül odajött hozzám, és felkért az *Encyclopedia of Translation Studies* explicitációs szócikkének megírására, majd meghívott az 1995-ben indult *The Translator* című folyóirat nemzetközi szerkesztőbizottságába, és ezzel bekapcsolt a nemzetközi tudományos életbe. A 70-80-as években sokat tanultam az orosz fordításkutatóktól: Revzin-Rozencvejg, Barhudarov, Komisszarov, Svejcer, Csernyahovszkaja nevét kell itt megemlítenem, a 90-es évektől pedig Andrew Chestermann, Anthony Pym, Sonja Tirkkonen-Condit, Birgita Englund Dimitrova munkássága jelentett számomra állandó ihletforrást. Chestermanntól és Pymtól a fordításkutatás módszertanával kapcsolatban Tirkkonen Condittól és Englund Dimitrovától az empirikus fordításkutatással kapcsolatban tanultam sokat.

Mikor az *Across Languages and Cultures* című folyóirat alapító főszerkesztőjeként felkértem őket a folyóirat nemzetközi tanácsadó testületében való részvételre, örömmel vállalták. Ennek köszönhetem azt a megtiszteltetést, hogy hatvanéves születésnapomra a már említett magyar nyelvű emlékkönyvön kívül egy nemzetközi tanulmánykötettel is megleptek *New Trends in Translation Studies* címmel, mely az Akadémiai Kiadónál jelent meg Károly Krisztina és Fóris Ágota szerkesztésében. A tanulmánykötet magyar kollégáim Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet, Heltai Pál, Prószéky Gábor, Váradi Tamás tanulmányai mellett a fordítástudomány jeles külföldi képviselői Anthony Pym, Andrew Chesterman, Suzanna Jettmarová, Cay Dollerup, Sonja Tirkkonen Condit, Donald Kiraly és Ieva Zauberga egy-egy tanulmányát tartalmazza.

Az én pályámban most már a tanítványok illetve ifjabb pályatársak is egyre nagyobb szerepet játszanak, közülük két fiatal alkalmazott nyelvészt szeretnék megemlíteni: Károly Krisztinát és Fóris Ágotát. Ők sosem voltak tanítványaim a szó szoros értelmében, Károly Krisztinának doktori témavezetője voltam, Fóris Ágotával az alkalmazott nyelvészeti kongresszusok szervezése hozott össze. Azóta nagyszerűen tudunk együttműködni a legkülönbözőbb területeken: doktori programokban, folyóiratok szerkesztésében, konferenciák szervezésében. Öröm látni, ahogy mindketten saját intézményi kereteinken jóval

túlmutatva felvállalják szakterületük tudományszervezési feladatait. Egyik sem fordításkutató, Károly Krisztina szövegnyelvész, Fóris Ágota terminológus, de mindkettőjük szakterülete fontos interdiszciplináris kapcsolata a fordítástudománynak, szerepet játszik alakításában.

6. *Véleménye szerint milyen irányzatok hatottak, hatnak a magyar nyelvészetre?*

A hatásokról szólva is inkább a szűkebb szakterületemnél maradnék. A magyar fordítástudomány esetében azért nehéz hatásokról beszélnünk, mert ahhoz fel kellene tételeznünk a lehetőségét egy önmagába zárt magyar fordítástudománynak, márpedig ez nyilvánvalóan képtelenség. A fordítástudomány eleve nemzetközi tudomány, különben senkit nem érdekelne, amikor pl. valaki Finnországban angol nyelven orosz-magyar anyagon végzett kutatásairól tart előadást. A fordítástudománynak az ad létjogosultságot, hogy a kétnyelvű beszédtevékenységnek vannak olyan problémái, amelyek nyelvpártól, fordítási iránytól és műfajtól függetlenül tanulmányozhatók. Van természetesen magyar fordítástudomány is, amely azt kutatja, milyenek a fordítás eredményeképpen létrejött magyar szövegek, milyen kognitív folyamatok játszódnak le a magyar fordítók és tolmácsok agyában nyelvi közvetítés közben, és hogy mi a funkciója a fordításoknak a magyar társadalomban, de ezt csak a nemzetközi fordítástudományban elfogadott fogalmi apparátus, terminusrendszer és kutatási módszerek felhasználásával lehet és érdemes vizsgálni. Ez így is történik, igaz némi lemaradással. Nálunk még csak most indulnak az audiovizuális fordítással kapcsolatos kutatások, még nincsenek fordításkutatásra alkalmas saját fejlesztésű párhuzamos és összehasonlítható szövegeket tartalmazó írott nyelvi korpuszaink, nincs tolmácsolt szövegeket tartalmazó beszélt nyelvi korpuszunk, de mindennek inkább anyagi okai vannak, nem az elszigeteltséggel magyarázható. Több külföldi ösztöndíjra, több közös kutatásra, több külföldi utazási és publikálási lehetőségre lenne szükség, hogy a magyar kutatók is részt vehessenek abban a nagy nemzetközi társasjátékban, amit nemzetközi tudománynak neveznek, és ami egyre inkább az együttműködésről és nem a hatásokról szól.

Nem tették fel a szerkesztők azt a kérdést, hogy mi okoz örömet a nyelvésznek, illetve, ha egyes szám első személyben beszélünk, e sorok írójának, de talán szabad végezetül néhány szót szólni erről a témáról is. Nekem mostanában legkedvesebb foglalkozásom a két folyóiratom szerkesztése és a tanítványaimmal való foglalkozás. A *Fordítástudománynak* 18. füzetét (9. évfolyam, 2. szám) az *Across Languages and Cultures*-nak pedig 17. füzetét (9. évfolyam, 1. szám) szerkesztem, és még most is izgalommal tölt el egy-egy szám összeállítása. Öröm látni, hogy egy tudományos folyóirat létezése hogyan koncentrálna az erőket, hogyan generál kutatásokat, hogyan tanít rendszeres gondolkodásra. A másik

örömforrás a fordítástudományi doktori program hallgatóival való foglalkozás. Egy új tudományterületet ismernek meg a programban, mellyel egyetemi tanulmányaik során nem foglalkoztak, és melynek körvonalai fokozatosan bontakoznak ki előttük. Nagy öröm látni, mikor valaki megtalálja a témáját, feltárul előtte egy új kutatási terület, elkezd rajta dolgozni, és szabad szemmel nem látható összefüggéseket fedez fel. Persze ezt az örömet nem adják ingyen, nekem is, nekik is keményen meg kell dolgozni érte, de megéri.